

Aykut oban

Sosyalizm ve Ekososyalizm

Polen Ekoloji, 24 Şubat 2024, <https://www.polenekoloji.org/sosyalizm-ve-ekososyalizm/>



Hakan Yurdanur'un derlediği, *Sosyo Ekolojik Bir Toplum İçin Ne Yapmalı* başlıklı kitap, İmge Kitabevi Yayınları tarafından, 2024 yılının ilk ayında okurla buluşturuldu. Kitapta çok sayıda yazar, ekoloji tartışmalarına değerli katkılarda bulunuyorlar. Bunlardan biri, Sibel Özbudun ve Temel Demirer'in kaleme aldığı "Doğa, Marksist Ekoloji ve Sosyalizm" başlığını taşıyan yazı. O makalenin son kısmında ekososyalizmin eleştirisi yapılıyor. Ekososyalist yaklaşımlara yönelik eleştirilerimi çeşitli mecralarda dile getiren birisi olarak yararlandığım o yazıdaki tartışmaya bir konuda katılmak istedim. Özbudun ve Demirer, sosyalizmin önüne ekolojik sözcüğünün ya da eko- ekinin getirilmesini doğru bulmadıklarını belirtiyorlar. Buna kim, ne diyebilir? İsteyen eksiz, isteyen eko- ekli olarak sosyalizm ve ekoloji tartışması yürütebilir. Yine de, ekososyalizm sözcüğünü kullanmış birisi olarak bana da "Neden 'eko'? Ekolojik olmayan bir sosyalizm mümkün mü? Ya da olabilir mi? Ya da Karl Marx'ın önermelerinin hangisini ekoloji-dışı/karşıtı buluyorsunuz?" sorusunu yönelttikleri için, kendi gerekçelerini sıralamalıyım. Ama bunu yaparken, o yazıda ele alınan, katıldığım ve katılmadığım görüşlere değerlendirme, eleştiri ya da yanıt yazma ya da "ekososyalizm"i savunma amacı gütmüyorum. Buradaki amacım, ekoloji sorununa ilişkin olarak sosyalist ve ekososyalist yaklaşımların karşılıklı katkı olasılığını öne çıkaran bir pozisyonu belirginleştirmek.

Şöyle bir varsayım ile işe başlayabiliriz: “Sosyalizm ekolojiktir.” Bu varsayım, Marx’ın düşüncesindeki ve sosyalizmdeki ekolojik damar nedeniyle bir gerçekliği ifade eder. Bununla birlikte, bu varsayım iki ayrı durumda çalışmaz. Bir yandan, sosyalizm büyük ağacı içinde yer alan, ekolojiye ilgisiz sosyalizm akımlarının varlığı yadsınamaz. O nedenle her sosyalizm, ekolojik olmayabilir. Öte yandan da ekososyalizm şemsiyesi altına giren çeşitlenmiş ekososyalizm yaklaşımlarının birbirinden ayrılmış perspektifleri arasındaki farklar görmezden gelinemez. Her ekososyalizm (benzer biçimde her sosyalizm) iddiası, kimi kriterlere ve kritiklere göre sosyalizm olmayabilir. Bu saptamaları birkaç adımda açıp, genişletelim.

İlkin, sosyalizm teori-pratiği tamamlanmış ve eksiksiz midir? Hayır. “Sosyalizm mi kaldı” diyerek sosyalizmin dışından konuşan görüşleri kenara atıyorum; bu görüştekilerle bir tartışma ortaklığımız zaten yok. Sosyalist yaklaşımların içerden eleştirilmesine sosyalistler karşı çıkmayacağına göre, her şeye kadir, vâkıf, dört başı ekolojik olarak mamur, tamamlanmış bir sosyalizm kavrayışına ulaşıldığı söylenemez. Sosyalizm, Marx’ın ölümüyle ve toplu eserleriyle donmuş bir yaklaşım değildir, ekolojik olarak da gelişme göstermektedir.

Bilindiği üzere, sosyalizm hem kuramsal olarak hem de ülke deneyimlerinde gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Marx ve Engels (2013) kendi dönemlerinde gerici sosyalizm, küçük burjuva sosyalizmi, muhafazakar sosyalizm, ütöpik sosyalizm, “hakiki” sosyalizm, sözde sosyalizm anlayışlarını eleştirerek bunların karşısında bilimsel sosyalizmi, devrimci sosyalizmi, komünizmi savunurlar. Marx ve Engels’in ayrımları, proletaryanın sosyalizmi kriterine dayanıyor. Marx’tan sonra Lenin, Troçki, Stalin, Mao vb. kurucu isimlerin sosyalizm yaklaşımları arasında farklılıklar ortaya çıkar. Pratikte de pek çok ülkede sosyalist düzenler kurulur, Sovyetler Birliği, Çin, Arnavutluk, Küba, Kamboçya... Uzun yıllardır sosyalizm çeşitli sıfat ve isim tamlamalarıyla anılır: tek ülkede sosyalizm, enternasyonal sosyalizm, demokratik sosyalizm, revizyonist sosyalizm, devrimci sosyalizm, devlet sosyalizmi, üçüncü dünya sosyalizmi, güler yüzlü sosyalizm, 21. yüzyıl sosyalizmi... Marx’tan günümüze akan zamanda sosyalizm ayrımları yapmak oldukça zorludur, çünkü hepsi Marksist olma iddiasındadır.

Teorik ve pratik düzeyde ortaya çıkan farklı sosyalist yaklaşımlar, olgusal gerçeklik. O kadar ki, biri öbürünün yaklaşımının ya da kurduğu düzenin sosyalist olmadığını iddia edebilecektir. Günümüzde sosyalist örgütlerin her biri kendininkini başka sosyalizm anlayışlarından farklı saydığı için pek çok sosyalizm yaklaşımıyla karşılaşıyoruz. Nitekim Türkiye’de de sayısız sosyalist gelenek, yaklaşım, yapı, örgüt var. Bu kadar sosyalizm yaklaşımı ve deneyimi arasından nasıl bir seçme yöntemiyle hangisinde ya da hepsinde mi “sosyalizm ekolojiktir” varsayımını sınamalı konusunda bir güçlük var. Bu teknik bir ayrıntı sayılabilir. Asıl işaret etmeye çalıştığım şu: Sosyalizm, tarihsel olarak tek parçadan oluşan, değişmez, değiştirilemez, güncellenemez, iç farklılıklara kapalı bir praksis değil. Önüne konulan farklı sıfatlarla anılan sosyalizm yaklaşımları ve deneyimleri veriliyken, bence, ekososyalizm kavramının kullanılmasında da bir sakınca bulunmuyor.

İkincisi, sosyalizmin başlangıcına Marx’ı yerleştirirsek neredeyse iki yüzyılı bulan bir sosyalizm tarihi var. İki yüzyıl öncesinin ekolojik sorunlarıyla günümüzün ekolojik sorunları nicelik ve nitelikçe farklılaştı. Sosyalizmin zaten ve her zaman ekolojik olduğu varsayımı, bu farklılaşmayı

göz ardı ederse çağaşan (anakronik) bir iddiaya dönüşür. Lenin'in "somut durumun somut tahlili" ilkesine uygun olarak, nesnel koşulların güncel çözümlemesini ekolojik bakımlardan da yapmak gerekir. Çözümleme, yalnızca yeni olgulara, işçi sınıfının durumuna, ekolojik sorunların siyasal çözüm yollarına vb. odaklanmayacak aynı zamanda ekoloji, iklim, hayvan hakları, yerel kirlilik karşıtı vb. ekolojik mücadelelerin sınıf mücadelesine içerilmesine ya da ittifaklar kurarak onlara nüfuz edilmesine, kimi patron ve sendikaların işçileri ekoloji mücadelesinin karşısına çıkarma çabalarının engellenmesi için yapılacaklara da yer verecek. Sosyalizm akımları ve örgütleri bunu yapmaya başladı mı, başlayanlar süreci tamamladı mı?

ABD'de Troçkist bir gazete olan *Workers Vanguard* (2013) bir makalede, ekososyalist John Bellamy Foster'ın Marksist olmadığını ileri sürer. İklim değişikliği konusunda ise şu değerlendirmeyi yapar: "İklim değişikliği insan toplumu için süregiden, uzun dönemli bir tehdit olabilir de olmayabilir de." Oysa kapitalizmin neden olduğu ve kapitalist ilişkilerle iç içe geçmiş olarak iklim değişikliği, işçileri, emekçileri, köylüleri uzun yıllardır tehdit eden, ölüm, sakat bırakma, işgünü ve tarımsal ürün kayıpları, susuzluk, yerinden olma, göç, geçim araçlarının ve koşullarının bozulması, daha çok yoksullaşma vb. biçimlerde etkileyen bir olgu. İklim değişikliği, "bakarsın uzun sürmeyebilir" belirsizliğine terk edilirse sosyalist, ekolojist bir mücadeleye alan açmak, bana zor görünüyor.

Yönü sosyalizm olan, Marksist, Leninist, Troçkist, Maoist çeşitli enternasyonal benzeri birliklerin dünya çapındaki örgütlenmelerinin iklim değişikliği sorununa ya ilgisiz oldukları ya da ilgi gösterenlerin genel ve sınırlı ifadelerle yetindikleri, İnternetteki sayfalarında görülebilir (ayrıntılar için Çoban, 2022: 159-169).

Sosyalist yaklaşımlar ekolojik olmalıdır, ama ekolojik olmayan sosyalizm yaklaşımları bulunuyor. Dünyada ve Türkiye'de sosyalist örgütlenmeler arasında bir sosyalist ekoloji politikası ortaya koymayı gerekli görmeyenler var. Kuşkusuz, dünyada ve Türkiye'de irili ufaklı sosyalist örgütlenmelerin ekoloji ve iklim sorunlarına ilişkin değerlendirmeleri, politika önerileri, önemli çalışmaları olanlar da var. Türkiye'deki durum için bir seçki olarak, *Polen Dergi'si* nin 10. sayısındaki "Sosyalist siyaset ve ekoloji" dosyasına göz atılabilir. Ayrıca, Türkiye'deki sosyalist partilerin İnternet sayfalarına, programlarına, yayın organlarına, dergilerine bakılabilir. İncelemeyi yapan okur, ekoloji politikası bakımından değerlendirmeyi kendisi yapıp karar verecektir.

Sosyalist partilerin, programlarında gençlik, dış politika vb. bir ekoloji altbaşlığı açması yeterli olmayacaktır. Alışık olduğumuz sosyalizm tasarımının içine sosyalist ekoloji kavrayışının nakşedilmesine gereksinim duyulur. Sosyalist örgütlenmeler, alışık olduğumuz şöyle bir planla kendi farklılığını ortaya koyduğu siyasetini ilan eder. Önce, uluslararası ve ulusal iktisadi, siyasal koşulların, sınıfsal çelişkilerin ve bu koşullar içinde işçi sınıfı mücadelesinin çözümlenmesi, sonra bu durum değerlendirmesine uygun sosyalist devrim stratejisi, siyasal öznenin inşası, öngörülen ittifaklar, örgütlenme vb. konular, ardından da kurulacak sosyalist düzenin politikaları.

Durumun çözümlenmesi, strateji, politika olarak her üç düzeyde ekoloji sorunu (ciddiye alınıyorsa) sosyalizmin ayrılmaz bir unsuru olmalıdır. Ayrılmazdır, çünkü işçi sınıfının ve ezilen

kesimlerin ekoloji sorununu; uğradığı kapitalist sömürden, soluduğu havadan, içtiği/içemediği sudan, çalıştığı işyerinde zehirlere maruz bırakıldığı, yönetiminden dışlandığı üretim örgütlenmesinden, evde çoluk çocuk maruz kaldığı kimyasallardan, ürün aldığı tarladan, otlattığı hayvanlarından, yararlandığı ormanlar, kıyılar ve denizlerden, yararlandığı ulaşım araçlarından, emek süreçlerinde yararlandığı doğa varlıkları, hammaddeler ve kullandığı enerji kaynaklarından, bu hammadde ve enerji kaynaklarının elde edildiği madencilikten, madencilik ve enerjiyle at başı giden sömürgecilikten ve emperyalizmden, kapitalist tedarik zincirlerinden, ülkeler arasındaki eşitsiz ekolojik ilişkilerden... çekip çıkarıp bir ekoloji altbaşlığına sığdıramazsınız. Bu cümledeki örnekleri soyut bir anlatıma dökersek ekoloji; üretici güçler olarak emek gücü, doğa ve üretim araçları, üretim ilişkileri, emek gücünün biyolojik ve toplumsal yeniden üretimi, sınıfsal, iktisadi, siyasal ve ekolojik ilişkiler olarak sömürgecilik ve emperyalizm gibi Marksizmin temel kavramlarıyla sürekli iç içedir. İç içe olduğu için, ekoloji mücadelesi çevrecilere, sınıf mücadelesi sosyalistlere biçiminde bir yanlış işbölümü işe yaramaz. “Ekolojik mücadele bir sınıf mücadelesidir; sınıf mücadelesi de ekolojik bir mücadeledir” (Çoban, 2013: 245-250). Ekoloji ve sınıf mücadeleleri örgütlenmeleri arasında bunun farkında olmayanlar, buna karşı çıkanlar, buna uygun stratejiyi benimsemeyenler bulunabilir. O yanlış işbölümünü kırmak; ekolojik mücadelelerle sınıf mücadelesi arasındaki bağları, hem sınıfın durumu ve strateji başlıklarının içinde hem de alanlarda, işyerlerinde, kentlerde, köylerde inşa etmeyi gerektirir. Bana kalırsa, sosyalist yaklaşımlardan ve örgütlerden ekoloji konusunu koşulların çözümlenmesi, strateji ve politik program başlıklarının içine yedirmiş olanlar, “sosyalizm ekolojiktir” varsayımının kanıtlarıdır, buna girişmemiş olanlar ise henüz ekolojik olarak olgunlaşmamış bir sosyalist perspektifin örnekleridir. Böylece, çok sayıda sosyalist yaklaşım arasında ekolojik olanlara ve olmayanlara rastlanacaktır.

Üçüncüsü, ekososyalizm Marx’ı ekolojik bulmayanların bir araya toplanmasının bir sonucu değildir. Marx, Marksizm ve sosyalizm teori-pratiği, ekoloji kavrayışını aydınlatmayı sürdürüyor. Ekososyalist yaklaşımlar, gerek Marksizmden beslendiği için, gerek Marksizmdeki ekoloji tartışmalarını derinleştirdiği için, gerek önemli isimleri arasında Marksistler yer aldığı için, Marksizmin çocuğu sayılabilir. Sosyalist ve ekososyalist yaklaşımlar, sosyalizm ve ekoloji tartışmasını geliştirirken Marx’ın eserlerinden yararlanırlar. Kimi Marksistler Marx’ın yaklaşımının ekolojik olduğunu savunurlar (ben de bu görüşteyim, Çoban, 2012). Kimi Marksistler ise Marx’ın kuramında ekolojik açıdan ileri sürdükleri çelişkiler üzerinde dururlar. Her iki görüşü savunanlar da ekososyalist yaklaşımlar içinde yer alıyorlar (Çoban, 2021). Bu demektir ki, Marx’ın düşüncesinin ekolojik olup olmadığına dair bir görüş ayrılığı, ekososyalist yaklaşımların ayırıcı ölçütü değildir. Kapitalist ülkelerdeki sosyalist yaklaşımlar, 1970’li yıllardan bu yana giderek ağırlaşan ekolojik sorunlara yanıt oluşturmak konusunda ağır kalınca o boşluğa ekososyalist yaklaşımlar girdi. Ekososyalist yaklaşımlar, Sovyetler Birliği’nin ve sosyalist ülkelerin ekolojik sorunlarla deneyimi konusunda da türdeş bir görüş sergilemezler, olumsuz ve olumlayıcı gerekçelerin tartışıldığı kollara ayrılırlar (örneğin, Löwy, Foster, Engel-Di Mauro).

Demek ki, Marx’ın ekolojisi, Sovyetler’in ekolojisi ve başka başlıklarda görüş farklılıkları bulunan çeşitli ekososyalist yaklaşımlar görüyoruz. Kendisini sosyalist olarak adlandıran pek çok yaklaşımın varlığına benzer biçimde, ekososyalizm de tek parçadan, tekil bir yaklaşımdan oluşmuyor, ekososyalizmler var. Örneklerden biri Türkiye’den. Fikret Başkaya, *Eko-Sosyalist*

Paradigma: Komünist Topluma Giden Yol başlığıyla bir kitap yayınladı. Ekososyalist yaklaşımların dünyadan bazı örneklerini sıralayayım (kiminin önüne geçici olarak eklediğim sıfatlarla ve temsilcilerinden örnek isimlerle): üretimcilik karşıtı ekososyalizm (ekososyalist manifesto, Löwy, Başkaya), insanmerkezli ekososyalizm (Pepper), feminist ekososyalizm (Mellor), ekolojik topluluk ekososyalizmi (Kovel), ekomodernist sosyalizm (Huber), sabotajcı ekososyalizm (Malm), ekolojik Leninizm (Malm), iklim Leninizmi (Heron ve Dean), Jakobenist ekososyalizm (Boggs), sürdürülebilir insani gelişme olarak ekososyalizm (Foster, Burkett), biyotaryan sosyalizm (Moore), gezegensel sosyalizm (Moore), küçülmeci ekososyalizm (Saito, Löwy-Akbulut-Fernandes-Kallis)...

Dördüncüsü, anmadıklarımla birlikte çok sayıda yaklaşım kendisini ekososyalizm olarak adlandırırken “sosyalizm ekolojiktir, ekososyalizm sözcüğü gereksizdir” görüşü, kimi durumlarda sorunlara yol açabilir. Kendisine ekososyalizm diyen kişiye Ahmet diye seslenirsem oralı olmayabilir. Marksist, sosyalist, ekolojist yaklaşımların kendi içindeki ve dışındaki ekoloji tartışmalarıyla ilişkilendirilmesinin sonucu olarak oldukça hacimli bir ekososyalizm literatürü oluşmuş durumda. Bu literatürü yok sayarak gerçekliğini ortadan kaldıramam. Bu nedenle, kendisine ekososyalizm diyen yaklaşımlar hakkında bir çalışma yürütürken ekososyalizm sözcüğünü kullanmam bir zorunluluk. Ekososyalizm yaklaşımlarını, çeşitli açılardan tartışabilir, sorgulayabilir, eleştirebiliriz. O eleştiriye yapmak için de bir adlandırmaya gereksinim duyarız, onlar kendi yaklaşımlarını ekososyalizm olarak adlandırmışken o yaklaşıma başka bir ad yakıştırma çabasına girişmek bana yersiz görünüyor. Sosyalist yaklaşımlar arasında birbirini sosyalist olmamakla eleştirenlerin bulunmasına benzer biçimde, kimi ekososyalist yaklaşımları sosyalist olmamakla eleştirmek mümkün. Marx ve Engels’in işaret ettiği, işçi sınıfına dayanmak sosyalizm/komünizm kriteri olarak ele alındığında ekososyalizm yaklaşımlarının bir kısmı sosyalizmin uzağına düşer. Eleştirmenin gözünde o ekososyalizm yaklaşımı, sosyalizmin kimi kriterlerini karşılamadığında bu eksikli ekososyalizme, “sosyalizm ekolojiktir” varsayımıyla eko’suz olarak sosyalizm demek de sosyalizmle ilgili çelişki yaratacaktır. Dolayısıyla, başa döneriz; o yaklaşıma sosyalizm, ekososyalizm dışında, kendi adı da olmayan yeni bir adla seslenmek gerekecektir. “Şu yaklaşım, kendisini ekososyalizm olarak adlandırmış ama şu kriterler bakımından sosyalizmde yan çizen bir ekososyalizm yaklaşımıdır” görüşü bana daha kestirme yol görünüyor.

Son olarak beşincisi de, gerek sosyalist gerek ekososyalist yaklaşımların ekolojiyle içli dışlı olanlarının varlığı veriliyken, tek bir ekososyalizm ve tek bir sosyalizm yaklaşımının, sosyalizmin ekolojik olanını temsil tekeline sahip olduğu söylenemez. Ekososyalist yaklaşımlar arasında paylaşılan ortak görüşler var. Örneğin, kapitalizm karşıtlığı, üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesi, planlama, odağına gereksinimleri koyan ekonomi gibi politikalar konusunda anlaşma sağlıyorlar. Gelgelelim, ekososyalist stratejilerde, ekoloji mücadelesini önemserken işçi sınıfı mücadelesini savaştırmaya yönünde bir eğilim söz konusu. Ekososyalist düzenin nasıl kurulacağı (siyasal devrim mi toplumsal devrim mi) bunun siyasal öznesi (işçi sınıfı mı, yurttaş mı, yerel ekoloji toplulukları ve mücadeleleri mi) ve örgütlenmesi (parti mi, hareket mi, koalisyon mu) konularında yaklaşımlar farklılaşır (Çoban, 2021, 2023). Bir yazarın ya da bir örgütlenmenin ekososyalizme geçiş stratejisiyle ilgili önerilerini eleştirirken emeğin doğayla etkileşimine dair güncel çözümlemesini yararlı bulanlar olabilir. Ekososyalizm yaklaşımlarını

çeşitli açılardan eleştirmek ile önümüze koydukları işe yarayabilir ekolojik tartışmaları da çöpe atıp hepten reddetmek arasında büyük fark var. Kimi ekososyalist yaklaşımların ciddi iç hastalıklarını saptamak, tartışmak bir tutum, ekososyalizm sözcüğünü vebalıymış gibi toplum dışına atmak bambaşka bir tutum.

Ekososyalizm yaklaşımlarının açtığı tartışmalar, sosyalist örgütlerin ekoloji sorunuyla ve mücadeleleriyle daha çok içli dışlı olmasına, buna karşılık sosyalizm içinde süren, sınıf mücadelesinin ekoloji, iklim sorunuyla ilişkisi tartışmaları da ekososyalist stratejilerin sınıf mücadelesini savsaklamaktan kurtulmasına katkıda bulunabilir. Değilse, ekoloji ve sınıf mücadeleleri arasındaki yanlış işbölümü, sosyalizm ve ekososyalizm yaklaşımları içinde de sürer gider. Sosyalist ve ekososyalist yaklaşımların çok çeşitli boyutları bulunan ekolojik tartışmaları derinleştiren argümanlarını, toptan kabul etmek ya da toptan reddetmek yerine eleştirel değerlendirmesini yapmak Marksist ekolojiyi geliştirecektir.

Kaynakça

Başkaya, Fikret, *Eko-Sosyalist Paradigma: Komünist Topluma Giden Yol*, İstanbul, Yordam, 2020.

Boggs, Carl, *Fugitive Politics: The Struggle for Ecological Sanity*, New York ve Londra, Routledge, 2022.

Burkett, Paul, *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*, Basingstoke ve Londra, Macmillan, 1999.

Foster, John Bellamy, *Marksist Ekoloji*, Çev. Barış Baysal, İstanbul, Kalkedon, 2012.

Çoban, Aykut, "Ekolojik Tartışmalar Bakımından Marx'ın Düşüncesinin Değeri," *Kurtuluş*, Sayı 2, Temmuz 2012, 93-104.

_____, "Sınıfsal Açıdan Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm," *Yaşayan Marksizm*, Cilt 1, Sayı 1, 2013, 243-282.

_____, "Ekolojik Marksizm ve Ekososyalizm Yaklaşımları," *Polen Ekoloji*, 14 Ağustos 2021, <https://www.polenekoloji.org/ekolojik-marksizm-ve-ekososyalizm-yaklasimlari/>

_____, *İklim Krizi Nasıl Çözülür? Kapitalist ve Ekososyalist Çözüm Stratejileri*, İstanbul, Ceylan Yayınları, 2022.

_____, "Ekososyalist Devrimin Rengi," *BirGün Pazar*, 12 Kasım 2023, <https://www.birgun.net/makale/ekososyalist-devrimin-rengi-482875>

Engel-Di Mauro, Salvatore, *Socialist States and the Environment: Lessons for Ecosocialist Futures*, Londra, Pluto Press, 2021.

Heron, Kai ve Jodi Dean, "İklim Leninizmi ve Devrimci Geçiş," Çev. Müge Ertürk, 16 Temmuz 2022, <https://polenekoloji.org/iklim-leninizmi-ve-devrimci-gecis/>

Huber, Matt, "Mish-Mash Ecologism," 18 Ağustos 2022, <https://newleftreview.org/sidecar/posts/283>

Kovel, Joel, *Doğanın Düşmanı: Kapitalizmin Sonu mu? Dünyanın Sonu mu?* Çev. G. Koca, İstanbul, Metis, 2005.

Löwy, Michael, *Ekososyalizm*, Çev. H.T. Abadan, Ankara, Epos, 2014.

Löwy, Michael, Bengi Akbulut, Sabrina Fernandes, Giorgos Kallis, "Ekososyalist Bir Küçülme İçin," Çev. Helin Nur Güler, *Polen Ekoloji*, 13 Mayıs 2022, <https://polenekoloji.org/ekososyalist-bir-kuculme-icin/>

Malm, Andreas, *Corona, Climate, Chronic Emergency: War Communism in the Twenty-First Century*, Londra ve New York, Verso, 2020.

_____, *How To Blow Up a Pipe Line*, Londra ve New York, Verso, 2021.

Marx, Karl ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Çev. N. Satlıgan, İstanbul, Yordam, 2013.

Mellor, Mary, *Sınırları Yıkma: Feminist, Yeşil Bir Sosyalizme Doğru*, Çev. O. Akınhay, İstanbul, Ayrıntı, 1993.

Moore, Jason W., *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*, Londra, Verso, 2015.

_____, "Global Capitalism in the Great Implosion From Planetary Superexploitation to Planetary Socialism?" Foreword to William I. Robinson, *Can Global Capitalism Endure?* PM Press, 2022.

Özbudun, Sibel ve Temel Demirer, "Doğa, Marksist Ekoloji ve Sosyalizm," Hakan Yurdanur (ed) *Sosyo Ekolojik Bir Toplum İçin Ne Yapmalı*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2024, 97-131.

Pepper, David, *Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice*, Londra ve New York, Routledge, 1993.

Saito, Kohei, *Marx in the Anthropocene: Towards the Idea of Degrowth Communism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2022.

Workers Vanguard, "John Bellamy Foster & Co.: 'Ecosocialism' Against Marxism," Part Two, *Workers Vanguard*, Sayı 1033, 1 Kasım 2013, <https://www.icl-fi.org/english/wv/1033/ecosocialism.html>